

Mieczysław Różański

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID 0000-0003-3345-1740

Zasady udostępniania materiałów archiwalnych w archiwach państwowych

Archiwa nazywane są instytucją zastępującą ludzką pamięć. Przechowywane są w nich wieczyście dokumenty, które odzwierciedlają zaistniałe w przeszłości fakty społeczne, gospodarcze i inne, które miały wpływ na rzeczywistość i wielorakie konsekwencje czy to społeczne czy prawne w przyszłości. Przechowywane są w nich wieczyście „materiały archiwalne”. Pozostała dokumentacja, która jest przechowywana czasowi nazywana jest dokumentacją niearchiwalną¹. Materiały archiwalne są przechowywane, konserwowane, zabezpieczane i udostępniane, aby służyły społeczeństwu na różnych polach jego funkcjonowania. Obecnie obowiązująca konstytucja Rzeczypospolitej w art. 6 zobowiązuje władze publiczne do zapewnienia odpowiednich warunków do upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, co w odniesieniu do archiwaliów oznacza w szczególności utrzymywanie odpowiednich instytucji oraz podejmowanie działań służących ochronie materiałów archiwalnych². W sposób szczegółowy normy te zawarte zostały w ustawie z 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach. Pierwotnie zasady udostępniania materiałów archiwalnych nie były jasno przez ustawodawcę określone. Ich precyzyjne zasady zostały zawarte w nowelizacji ustawy w 2016 r. w związku z wprowadzaniem ustawy z 25 lutego 2016 r. o ponownym wykorzystywaniu informacji sektora publicznego³. Wynikały one także z potrzeb dostosowania polskiego ustawodawstwa do dyrektywy europejskiej w sprawie ponownego wykorzystywania informacji sektora publicznego⁴. Zadaniem tego artykułu jest prezentacja szczegółowych zasad dotyczących udostępniania materiałów archiwalnych w archiwach państwowych wprowadzonych przez polskiego legislatora.

¹ Ustawa z 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, art. 5 ust. 1 pkt 2 (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 164), dalej u.n.z.a.

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

³ Dz.U. z 2016 r., poz. 352; zmiany wprowadzał art. 26 ustawy.

⁴ Dz. Urz. UE L 2013, nr 175, poz. 1.

Pojęcie „materiały archiwalne”

Na początku rozważań konieczne jest określenie co oznacza w polskim prawie pojęcie „materiały archiwalne”. W prawie archiwalnym wypracowana została definicja legalna tego pojęcia, która w sposób dość precyzyjny określa jakiego rodzaju dokumentację należy przechowywać wiecześnie, aby służyła dobru i kulturze narodu polskiego.

Definicja ta opiera się ona na terminie zawartym w Polskim Słowniku Archiwalnym⁵, przy czym zawiera także inne desygnaty, które w nim nie występują. Pojęcie to było wielokrotnie nowelizowane⁶. Jego obecna forma brzmi następująco: „Materiałami archiwalnymi wchodzącymi do narodowego zasobu archiwalnego, zwanymi dalej «materiałami archiwalnymi», są wszelkiego rodzaju akta i dokumenty, korespondencja, dokumentacja finansowa, techniczna i statystyczna, mapy i plany, fotografie, filmy i mikrofilmy, nagrania dźwiękowe i wideofonowe, dokumenty elektroniczne w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz.U. z 2019 r. poz. 700, 730, 848, 1590, 2294) oraz inna dokumentacja, bez względu na sposób jej wytworzenia, mająca znaczenie jako źródło informacji o wartości historycznej o działalności Państwa Polskiego, jego poszczególnych organów i innych państwowych jednostek organizacyjnych oraz o jego stosunkach z innymi państwami, o rozwoju życia społecznego i gospodarczego, o działalności organizacji o charakterze politycznym, społecznym i gospodarczym, zawodowym i wyznaniowym, o organizacji i rozwoju nauki, kultury i sztuki, a także o działalności jednostek samorządu terytorialnego i innych samorządowych jednostek organizacyjnych – powstała w przeszłości i powstająca współcześnie”⁷.

Pojęcie „materiały archiwalne” zostało rozdzielone od prawnych pojęć: zabytki, materiały biblioteczne i muzealia. Rozgraniczenie to jest konieczne z uwagi na to, że zachodzą na siebie zakresy tych definicji. Wszystkie one znajdują się w instytucjach kulturowych, które przechowują obiekty świadczące o przeszłości⁸. Pojęcie

⁵ *Polski Słownik Archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974, s. 51.

⁶ Zmiany pojęcia dokonane zostały w następujących aktach prawnych: art. 49 ustawy z 24 lipca 1998 r. o zmianie niektórych ustaw określających kompetencje organów administracji publicznej - w związku z reformą ustrojową państwa (Dz.U. z 1998 r. Nr 106, poz. 668); art. 37 ustawy z 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz.U. z 2005 r. Nr 64, poz. 565); przy ogłoszaniu tekstów jednolitych ustawy z 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach- Dz.U. z 2006 r. Nr 97, poz. 673; Dz.U. z 2011 r. Nr 123, poz. 698; Dz.U. z 2015 r., poz. 1446; Dz.U. z 2016 r., poz. 1506; Dz.U. z 2018 r., poz. 217; Dz.U. z 2019 r., poz. 533; Dz.U. z 2020 r., poz. 164.

⁷ U.n.z.a., art. 1.

⁸ M. Konstankiewicz, A. Niewęglowski, *Narodowy zasób archiwalny i archiwa. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 47.

zabytku określone zostało w art. 3 pkt 1 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁹, pojęcie materiały biblioteczne w art. 5 ustawy z 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach¹⁰, a określenie muzealia w art. 21 ustawy z 21 listopada 1996 r. o muzeach¹¹.

Dokonując wewnętrznej analizy definicji „materiałów archiwalnych” należy stwierdzić, że ustawodawca dokonał pozytywnego wyliczenia czym one są. Wskazał, że są to: akta i dokumenty, korespondencja, dokumentacja finansowa, techniczna i statystyczna, mapy i plany, fotografie, filmy i mikrofilmy, nagrania dźwiękowe i wideofonowe, dokumenty elektroniczne. Pojęcia te opierają się na desygnatach powszechnie stosowanych w archiwistyce. Ma ona charakter otwarty, czyli mogą wchodzić do niej także niewymienione wprost formy dokumentacji.

Zawarte w przepisie wyliczenie rodzajów dokumentacji oparte jest na kryteriach formalnych (m.in. akta, mapy, fotografie, filmy, nagrania dźwiękowe i wideofonowe, dokumenty elektroniczne) i treściowych (choć powiązanych ze specyficzną formą, jak dokumentacja finansowa i statystyczna)¹².

Akta w rozumieniu archiwistycznym to «dokumentacja w formie tekstowej (pisanej), powstająca w toku działalności jednostki organizacyjnej, podmiotu gospodarczego, osoby prawnej lub fizycznej, utrwalona różną techniką na papierze (rękopis, maszynopis, druk, kserokopia, fotokopia), sporządzona w celu utrwalenia czynności formalno-prawnych»¹³.

Dokument określany jest jako «pismo uwierzytelnione sporządzone z zachowaniem przyjętych w danej epoce i miejscu form zewnętrznych i wewnętrznych, stwierdzające lub ustanawiające pewien stan prawny albo też służące do wykonywania uprawnień»¹⁴. Najszerzym pojęciowo jest określenie dokumentacja. Składają się na nią dokumenty rozumiane szeroko jako utrwalenia informacji będące «świadectwami faktów i zjawisk obiektywnej rzeczywistości lub przejawów myśli ludzkiej»¹⁵.

⁹ Ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 710).

¹⁰ T.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1479.

¹¹ T.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 902.

¹² *Polski Słownik Archiwalny*, dz. cyt., s. 18, 51; Z. Pustuła, *Podstawy prawne postępowania z dokumentacją*, [w:] *Kancelaria i archiwum zakładowe. Podręcznik*, red. Z. Pustuła, Warszawa 2001, s. 17-18; H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 16-18; M. Różański, *Pojęcie materiałów archiwalnych w prawie polskim*, „Актуальні Проблеми Правознавства” 2019, nr 4 (20), s. 52.

¹³ *Polski Słownik Archiwalny*, dz. cyt., s. 14-15; H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, dz. cyt., s. 16; R. Banduch, S. Klimkiewicz, *Rodzaje dokumentacji współczesnej*, [w:] *Kancelaria i archiwum zakładowe...*, dz. cyt., s. 33-35; M. Różański, *Pojęcie materiałów archiwalnych...*, dz. cyt., s. 52.

¹⁴ *Polski Słownik Archiwalny*, dz. cyt., s. 27-28.

¹⁵ H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, dz. cyt., s. 17; R. Banduch, S. Klim-

Określenie **dokument elektroniczny** zdefiniowany został poprzez odwołanie się do jego terminu zawartego w art. 3 pkt. 2 ustawy o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne¹⁶. W tym rozumieniu jest on «stanowiącym odrębną całość znaczeniową zbiorem danych uporządkowanych w określonej strukturze wewnętrznej i zapisanym na informatycznym nośniku danych, czyli na materiale w urządzeniu służącym do zapisywania, przechowywania i odczytywania danych w postaci cyfrowej»¹⁷.

Ustawodawca nie wskazał, kiedy dokumentacja staje się materiałami archiwalnymi. O ile nie stanowi problemu wskazanie, gdy jest ona źródłem historycznym¹⁸, czyli zawiera informacje na temat przeszłości lub mający znaczenie dla obrotu prawnego, o tyle określenie statusu materiałów archiwalnych dla dokumentacji współczesnej wiąże się z następującymi okolicznościami:

- odmową wydania zgody na brakowanie dokumentacji przez właściwy organ (art. 5 ust. 1 u.n.z.a.);
- wydaniem opinii właściwego organu na temat kwalifikacji dokumentacji (§ 2 ust. 3-5)¹⁹ – skorzystaniem przez archiwum państwowe lub archiwum wyodrębnione z prawa pierwokupu materiałów archiwalnych wchodzących do nieewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego (art. 9 u.n.z.a.);
- przyjęciem przez archiwum państwowe na przechowanie materiałów archiwalnych będących własnością bądź na podstawie innego tytułu pozostających w posiadaniu niepaństwowych jednostek organizacyjnych oraz osób fizycznych (art. 11 u.n.z.a.);
- wydaniem przez dyrektora właściwego archiwum państwowego decyzji o zabezpieczeniu znajdujących się w stanie zagrożenia materiałów archiwalnych wchodzących do narodowego zasobu archiwalnego przez przeniesienie ich do tego archiwum w celu przechowania (art. 12a u.n.z.a.);
- zakwalifikowaniem dokumentacji do materiałów archiwalnych przez niepaństwową jednostkę organizacyjną (art. 13 u.n.z.a.);
- wydaniem przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych orzeczenia w przedmiocie zezwolenia na wywóz materiałów archiwalnych za granicę (art. 14 u.n.z.a.);

kiewicz, *Rodzaje dokumentacji...*, s. 31-33; M. Róžański, *Pojęcie materiałów archiwalnych...*, dz. cyt., s. 53.

¹⁶ C. Martysz, [w:] G. Szpor, C. Martysz, K. Wojsyk, *Ustawa o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne. Komentarz*, Warszawa 2015.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2001, s. 508.

¹⁹ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 20 października 2015 r. w sprawie klasyfikowania i kwalifikowania dokumentacji, przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych i brakowania dokumentacji niearchiwalnej (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 246).

- włączeniem materiałów archiwalnych do państwowego zasobu archiwalnego w jednym z trybów, o których mowa w art. 15 ust. 2 u.n.z.a.
- wykonywaniem wobec archiwaliów zadań w zakresie ich ewidencjonowania, przechowywania, opracowania, udostępniania lub zabezpieczenia zleconych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w trybie art. 43a u.n.z.a.;
- przejściem materiałów archiwalnych niepaństwowej jednostki organizacyjnej na własność państwa w jednym z trybów, o których mowa w art. 44 u.n.z.a.;
- przypisaniem dokumentacji oznaczenia kategorii archiwalnej «A» na podstawie wykazu akt lub kwalifikatora dokumentacji obowiązującego w danej jednostce organizacyjnej (§ 2 ust. 1 pkt 2; ust. 5)²⁰.

Istnieją także inne sposoby nadania statusu „materiałów archiwalnych”. Może to stwierdzić Wojewódzki Konserwator Zabytków wobec rzeczy znalezionej²¹ oraz dokonać takiej kwalifikacji dla materiałów sądowych²². Akta sprawy mogą zostać zakwalifikowane do materiałów archiwalnych:

- przez przewodniczącego rozprawy lub posiedzenia po zakończeniu postępowania sądowego²³;
- w niektórych przypadkach w ramach czynności wykonywanej co 5 lat przez sędziego, referendarza sądowego lub asystenta sędziego wyznaczonego przez prezesa sądu²⁴;
- fakultatywnie również przez komisję powołaną w celu przeprowadzenia czynności związanych z brakowaniem akt²⁵.

Zaznaczyć należy, że ta dokumentacja, która nie została zakwalifikowana do materiałów archiwalnych również podlega ochronie na podstawie art. 6 i 13 u.n.z.a.²⁶.

²⁰ Tamże.

²¹ Ustawa z 20 lutego 2015 r. o rzeczach znalezionych, art. 23 ust. 4 (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 908).

²² Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 marca 2004 r. w sprawie przechowywania akt spraw sądowych oraz ich przekazywania do archiwów państwowych lub do zniszczenia (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 309).

²³ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 20 października 2015 r. w sprawie klasyfikowania i kwalifikowania..., § 26 ust. 1.

²⁴ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 marca 2004 r. w sprawie przechowywania akt spraw sądowych..., § 26 ust. 2.

²⁵ Tamże, § 27 ust. 3.

²⁶ Postanowienie WSA w Białymstoku z 8 lipca 2019 r. II SAB/Bk 31/19, LEX nr 2691890; M. Konstankiewicz, A. Niewęglowski, *Glosa do postanowienia WSA z dnia 28 czerwca 2019 r., II SAB/Bk 43/19*, „Studia Iuridica Lublińska” 2019, nr 2, s. 157-166.

Powszechność dostępu do materiałów archiwalnych

Art. 16a ust. 1 u.n.z.a. wskazuje, że każdemu przysługuje prawo dostępu do materiałów archiwalnych. Ustawodawca używając słowa „każdemu” wskazuje, że dostęp do tych materiałów ma charakter powszechny, co oznacza że posiadają go wszyscy czyli, nie tylko obywatele polscy, ale także obywatele innych państw i bezpaństwowcy. Przyjęta zasada nie może uzależniać udostępniania materiałów archiwalnych od wykazania się interesem prawnym i wymagać składania oświadczeń w jakich celach zamierzają korzystać z materiałów archiwalnych²⁷. Nie ogranicza tego także sposób prowadzenia dokumentacji²⁸.

Ustawodawca w ust. 2 posługuje się pojęciem „podmiotów zobowiązanych”, Określone one zostały w art. 22 ust. 1, pkt. 1 i 2, oraz ust. 2 u.n.z.a. Są nimi: archiwa państwowe, archiwa wyodrębnione, czyli jednostki państwowej sieci archiwalnej oraz te podmioty państwowe, które nie są archiwami a dysponują materiałami archiwalnymi. Dotyczy to przede wszystkim bibliotek i muzeów oraz jednostek z powierzonym zasobem archiwalnym (np. archiwów uniwersyteckich, Polskiej Akademii Nauk itd.). Nie są do tego zobowiązane inne archiwa np. archiwa zakładowe, archiwa społeczne, czy archiwa kościelne.

Wskazane wyżej instytucje jako „podmioty zobowiązane” mają obowiązek udostępniania materiałów archiwalnych, które należą do państwowego zasobu archiwalnego określonego w ust. 2 u.n.z.a. Nie mają takiego obowiązku, jeśli w zasobie swoim posiadają także materiały nienależące do państwowego zasobu archiwalnego czyli materiały właścicieli prywatnych, tak osób fizycznych jak i niepaństwowych osób prawnych. Ustawodawca wskazuje w art. 16a ust. 3, że podmioty te mogą udostępniać materiały z niepaństwowego zasobu archiwalnego, co oznacza ich fakultatywność. Podstawa do udostępniania tych materiałów może wynikać z umów dotyczących zasad przechowywania lub użyczenia tych materiałów przez ich właścicieli.

Następnie ustawodawca w ust. 2 u.n.z.a. wskazuje, że celem jest udostępnienie materiałów archiwalnych osobie zainteresowanej, tak aby mogła się nimi zapoznać w takiej formie, w jakiej dokument został wytworzony, czyli w oryginale. Pod pojęciem oryginału należy rozumieć archiwalia znajdujące się w zasobie archiwum w takiej formie w jakiej zostały wytworzone przez aktotwórcę. Ustawodawca w pkt. 1 przykładowo wylicza materiały archiwalne w oryginale używając sformułowania „w szczególności”. Odnosi się to do udostępniania materiałów w pierwotnej wersji

²⁷ Wyrok NSA z 8 marca 2018 r. II OSK 2474/17; wyrok NSA z 22 stycznia 2019 r., II OSK 417/17.

²⁸ Wyrok WSA w Warszawie z 4 kwietnia 2019 r. LEX nr 3060060; wyrok WSA w Krakowie z 5 listopada 2019 r., III SA/Kr 925/19.

językowej, w której został sporządzony dokument, w pierwotnym formacie lub też do referencyjnej wersji materiału archiwalnego. Należy wskazać, że będzie nią najczęściej wersja elektroniczna, czyli zapis zdigitalizowany, który umożliwia eksploatację zawartych w nim treści.

W ust. 4 tegoż art. określony został cel korzystania z materiałów archiwalnych. Wskazano w nim na 3 cele. Pierwszy – cel poznawczy, który oznacza badania naukowe lub zaspokojenie osobistych potrzeb informacyjnych. To dzięki tym badaniom następuje poszerzenie wiedzy o zjawiskach i faktach, które miały miejsce. Przy czym zaznaczyć należy, że korzystanie z materiałów archiwalnych nie ogranicza się tylko do osób posiadające status naukowców. Może służyć także uzyskaniu informacji dla zaspokojenia osobistych potrzeb informacyjnych, np. badania genealogiczne, czyli zapoznanie się z materiałami archiwalnymi dotyczącymi swoich przodków itd.

Cel drugi – określony w ustawie służy do ponownego wykorzystania treści lub odwzorowań materiałów do celów innych niż te, dla których je wytworzono lub pierwotnie zgromadzono, w tym także do celów zarobkowych. Pojęcie ponownego wykorzystania nawiązuje do definicji zawartej w art. 2 ustawy z 25 lutego 2016 r. o ponownym wykorzystaniu informacji sektora publicznego²⁹. Przepis ten zapewnia przedsiębiorcom i osobom fizycznym możliwość komercyjnego wykorzystywania informacji, które uzyskali dzięki dostępowi do materiałów archiwalnych,

Ostatni cel korzystania z materiałów archiwalnych to uzyskanie zaświadczeń urzędowych i potwierdzeń treści znajdujących się w materiałach archiwalnych w postaci ich uwierzytelnionych odwzorowań w oryginalnej wersji językowej, a także w postaci wtórnych dokumentów opisowo prezentujących ich treść lub jej składniki wyróżnione przez wnioskodawcę. Tryb wydawania zaświadczeń określony został w art. 217-220 k.p.a.³⁰ Zaświadczenie jest to dokument urzędowy i stanowi dowód tego, co zostało w nim urzędowo stwierdzone³¹. Kolejne użyte pojęcie „uwierzytelnionych odwzorowań materiałów archiwalnych” odnosi się do urzędowego poświadczenia treści przechowywanych materiałów archiwalnych. Może on mieć formę dokładnego odwzorowania w treści- odpis skróconą formę – wyciąg kserokopię – reprodukcja poświadczona za zgodność z oryginałem³².

²⁹ Tj. Dz.U. z 2019 r. poz. 1446: przez ponowne wykorzystanie należy rozumieć wykorzystanie przez osoby fizyczne osoby prawne jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej i tak dalej wzięć z tej ustawy.

³⁰ Ustawa z 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 735).

³¹ E. Ochendowski, *Postępowanie administracyjne i sądownoadministracyjne. Wybór orzecznictwa*, Toruń 2000, s. 124.

³² Postanowienie SN z 27 lutego 1997 r., III CKU 7/97, LEX nr 50764; wyrok SN z 16 czerwca 2000 r., IV CKN 59/00, LEX nr 533122; wyrok SN z 10 lipca 2009 r., II CSK 71/09, LEX nr 584201.

Ograniczenia w dostępie do materiałów archiwalnych

Kolejny art. 16b u.n.z.a. zawiera przepisy dotyczące ograniczeń dostępności do materiałów archiwalnych. Zakres tego artykułu wskazuje, że odnosi się on do wszystkich archiwów podlegających bezpośrednio lub pośrednio Naczelnemu Dyrektorowi Archiwów Państwowych. Wskazane zakresy ochrony dotyczą tych dokumentów, które zawierają informacje, których nieuprawnione ujawnienie mogłoby spowodować szkody dla Rzeczypospolitej. Dlatego ustawodawca określa, że dotyczą one przepisów związanych z ochroną informacji niejawnych oraz posiadających tajemnice. Ustawodawca nie różnicuje jakiego rodzaju informacje są chronione. Dotyczyć one mogą tajemnic: sędziowskiej³³, prokuratorskiej³⁴, adwokackiej³⁵, notarialnej³⁶, radcowska³⁷, dziennikarskiej³⁸, lekarskiej³⁹ i innych.

Druga kategoria dokumentów objętych ochroną związana jest z dobrami osobistymi, które przysługują nie tylko osobom prywatnym, ale też i osobom prawnym oraz jednostkom organizacyjnym, które nie posiadają osobowości prawnej. Wśród nich należy uwzględnić zmiany związane z obowiązującym od 25 maja 2018 r. Rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i swobodnym przepływem takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/W⁴⁰. Określona w art. 4 pkt 1 RODO definicja „danych osobowych” jest są bardzo szeroka i dotyczy wszelkich informacji związanych z osobą fizyczną takich jak: cześć człowieka, dobre imię, nazwisko, pseudonim, prywatność itd. W tym kontekście problematyka udostępniania materiałów archiwalnych jest złożona⁴¹.

³³ Ustawa z 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych, art. 85 (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 2072).

³⁴ Ustawa z 28 stycznia 2016 r. Prawo o prokuraturze, art. 102 (Dz.U. z 2021 r., poz. 66).

³⁵ Ustawa z 26 maja 1982 r. Prawo o adwokaturze, art. 6 (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1651).

³⁶ Ustawa z 14 lutego 1991 r. Prawo o notariacie, art. 18 (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1192).

³⁷ Ustawa z 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych, art. 3 ust. 3 (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 75).

³⁸ Ustawa z 26 stycznia 1984 r. – Prawo prasowe, art. 15 ust. 2 (t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 1914).

³⁹ Ustawy z 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza denty, art. 40 ust. 1 (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 790).

⁴⁰ Dz. Urz. UE L 2016 r., nr 119, poz. 1. (dalej RODO).

⁴¹ Wyrok NSA z 9 października 2018 r., II OSK 3212/17. Wniosek o udostępnienie materiałów archiwalnych przez kierownika urzędu stanu cywilnego powinien zawierać dane, które umożliwią organowi ustalenie czy zachodzą przesłanki odmowy dostępu do materiałów archiwalnych, o których mowa w art. 16b ust. 1 pkt 2 ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach. Precyzyjne sformułowanie wniosku umożliwia kierownikowi urzędu stanu cywilnego określenie grona osób, których dane osobowe bądź dobra osobiste mogą stanowić przeszkodę w udostępnieniu materiałów archiwalnych, a następnie dokonanie oceny czy udostępnienie materiałów jest możliwe z uwagi na ochronę tych wartości. W rozpoznawanej sprawie

Przyjęty jest w doktrynie pogląd, że regulacja ta nie chroni danych osobowych odnoszących się do osób nieżyjących⁴².

Najbardziej surowym reżimem prawnym objęto tzw. dane osobowe wrażliwie czyli ujawniające pochodzenie rasowe, etniczne, poglądy polityczne, przekonania religijne lub filozoficzne przynależność wyznaniową, partyjną lub związkową, dane o stanie zdrowia, kodzie genetycznym, nałogach, życiu seksualnym itd.

Ustawodawca wskazał także przesłankę uzasadniającą brak zgody na udostępnienie materiałów archiwalnych, gdy takie udostępnienie może być zagrożeniem dla samych materiałów archiwalnych. Ust. 1 pkt. 3 tegoż artykułu wskazuje, że chodzi o sytuację gdy czynności związane z udostępnieniem mogą spowodować zniszczenie lub uszkodzenie struktury materiału archiwalnego. To ograniczenie jest związane z art. 3 u.n.z.a., który zapewnia wieczystość przechowywania materiałów archiwalnych oraz art. 12 u.n.z.a. wskazującym na obowiązek ochrony materiałów archiwalnych przez uszkodzeniem zniszczeniem lub utratą. Wskazać jednocześnie należy, że takie materiały powinny zostać poddane odpowiednim zabiegom konserwatorskim, lub też powinny zostać wykonane odpowiednie kopie, które umożliwiłyby ich udostępnienie zamiast oryginalnych materiałów⁴³.

Wskazane zostały także w art. 16b ust. 2 u.n.z.a. karencje czasowe dotyczące udostępniania rodzajów materiałów archiwalnych. Przed upływem określonego czasu ustawodawca całkowicie wyłączył je z udostępniania. Są to te archiwalia, które zawierają informacje, do których dostęp powinien być ograniczony z uwagi na możliwość naruszenia dóbr osobistych osób których te informacje dotyczą oraz ochrony dotyczących danych osobowych:

- akta stanu cywilnego lub księgi stanu cywilnego (liczone od końca roku kalendarzowego, w którym nastąpiło sporządzenie aktu lub zamknięcie księgi) dotyczących księgi urodzeń – po 100 latach, zaś księgi małżeństw i zgonów – po 80 latach;
- indywidualna dokumentacja medyczna – po 100 latach od sporządzenia ostatniego wpisu;
- akta notarialne i dokumentacja ksiąg wieczystych wraz z urządzeniami ewidencyjnymi – po 70 latach od sporządzenia aktu lub składnika dokumentacji;

Skarżący uzasadnił wniosek o udostępnienie materiałów archiwalnych m.in. prowadzeniem poszukiwań genealogicznych. Nie wskazał jednak czy te poszukiwania dotyczą jego rodziny, czy osób trzecich. Bez podania tych informacji organ nie był w stanie ocenić czy udostępnienie informacji zawartych w materiałach archiwalnych było możliwe ze względu na brzmienie art. 16b ust. 1 pkt 2 ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach i zasadnie odmówił udostępnienia żądanych materiałów.

⁴² Wyrok WSA w Gliwicach z 27 kwietnia 2017 r., II SA/Gl 153/17, LEX nr 2297730.

⁴³ M. Konstankiewicz, A. Niewęglowski, *Narodowy zasób archiwalny*, dz. cyt., s. 232.

- dokumentacja spraw sądowych i postępowań dochodzeniowych – po 70 latach od uprawomocnienia się orzeczenia lub zakończenia postępowania;
- ewidencja ludności – po 30 latach od jej wytworzenia;
- dokumentacja osobowa i płacowa pracodawców – po 50 latach od ustania stosunku pracy.

Bezpłatność udostępniania materiałów archiwalnych

Materiały archiwalne udostępniane są bezpłatnie, co oznacza, że określone w art. 22 ust. 1 pkt 1 i 2, oraz ust. 2 u.n.z.a. podmioty zobowiązane nie mogą pobierać jakichkolwiek opłat za udostępnianie do materiałów archiwalnych. Nie oznacza to, że archiwa nie mogą pobierać opłat za wykonywane usługi archiwalne. Należą do nich m.in. opłaty reprograficzne, za wykonanie usługi skopiowania na rzecz użytkownika określonego materiału archiwalnego. Art. 16c ust. 2 u.n.z.a. wskazuje że materiały archiwalne, do których prawa majątkowe ma Skarb Państwa są udostępniane w archiwum bezpłatnie, a samo archiwum nie może tych praw archiwa wykonywać. Jednocześnie podmioty te nie mogą dodatkowo ograniczać dostępu do materiałów archiwalnych. Ustawodawca wskazał tutaj na zasadę proporcjonalności. Zgodnie z którą dostęp ten nie powinien być ograniczony w sposób nieuzasadniony⁴⁴.

Ostatni ustęp tego artykułu zawiera wskazówkę dotyczącą reguł kolizyjnych. Ich intencją jest aby dostęp do materiałów archiwalnych był jak najszerszy. Dlatego ustawodawca wskazuje, że jeśli odrębne przepisy zapewniają szerszy dostęp do materiałów archiwalnych niż wynika z ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, to zastosowanie mają te przepisy.

Sposoby udostępniania materiałów archiwalnych

Zgodnie z art. 16d ust. 1 u.n.z.a. materiały archiwalne udostępniane są osobom zainteresowanym lub ich upoważnionym przedstawicielom. Udostępniane są te archiwalia, które należą do państwowego zasobu archiwalnego. Ustawodawca określił to jako obowiązek obligatoryjny. Inna jest sytuacja materiałów archiwalnych należących do niepaństwowego zasobu archiwalnego. Ich udostępnianie jest fakultatywne. Zawarte w ustawie pojęcie „zainteresowany” wskazuje, że jest to każdy, kto żąda dostępu do materiałów archiwalnych. Takie określenie jest konsekwencją art. 16a u.n.z.a. Kolejne pojęcie użyte w przepisie - „upoważniony przedstawiciel”, to przede wszystkim przedstawiciel ustawowy, kurator, rodzic dziecka oraz pełnomocnicy i prokurenci itd. Źródłem ich kompetencji będą kompetencje ustawowe lub oświadczenia woli osoby zainteresowanej.

⁴⁴ Tamże, s. 242.

Ustawodawca określił, że istnieje możliwość osobistego zapoznania się z materiałami archiwalnymi, co w przypadku osób fizycznych oznacza przeglądanie dokumentacji w miejscu, czyli pracowni naukowej w siedzibie Archiwum, w czasie do tego wyznaczonym. Zainteresowani zgodnie z art. 16d ust. 1 pkt b u.n.z.a. mają możliwość samodzielnego utrwalania informacji zawartych w materiałach archiwalnych. W tym celu ustawodawca wskazuje, iż mogą czynić to w postaci notatek, wyciągu, wypisów, odpisów lub odwzorowań wizualnych, dźwiękowych lub cyfrowych wraz z ich metadanymi. Wskazane przez ustawodawcę metody oznaczają, że archiwum nie może zakazać zainteresowanemu wykonywania czynności dotyczących utrwalania wiadomości przy pomocy posiadanych przez siebie urządzeń na przykład aparatu fotograficznego, dyktafonu, skanera itp. o ile nie grozi to uszkodzeniu lub zniszczeniu materiałów archiwalnych. Archiwum nie może także nakazać korzystania ze świadczonych przez siebie usług archiwalnych np. reprograficznych.

Ponadto obok osobistego dostępu do materiałów archiwalnych ustawodawca wskazuje o możliwości zapoznania się z ich treścią za pośrednictwem reprodukcji czyli odwzorowania materiału archiwalnego. Takie działanie związane będzie z działalnością usługową odpłatną. Ponadto wskazane zostało, że osoba zainteresowana może zwracać się z pisemnymi zapytaniem, na które archiwum ma obowiązek udzielić pisemnej odpowiedzi.

Udostępnianie materiałów archiwalnych odbywa się w dostosowanych do tego celu pomieszczeniach po pisemnym zgłoszeniu. Określone zostało, że zgłoszenie to powinno być albo mieć postać papierową albo elektroniczną. Oznacza to, że ustawodawca wskazuje, że nie można tego uczynić w formie ustnej, a precyzyjne określenie żądania daje możliwość zorientowania się o jaki materiał archiwalny chodzi oraz będzie możliwe wyznaczenie terminu, w którym będzie mógł zapoznać się z materiałami. To wyznaczenie terminu uzasadnione jest koniecznością odpowiedniego przygotowania materiałów archiwalnych. Wskazanie odpowiedniego pomieszczenia oznacza, że udostępnianie materiałów archiwalnych ma odbywać się w odpowiednich warunkach z zachowaniem przepisów bezpieczeństwa

Art. 16d ust. 2a u.n.z.a.⁴⁵, wprowadzony po wejściu w życie przepisów RODO wskazuje jakie elementy powinny zawierać zgłoszenie osoby zainteresowanej lub upoważnionego przedstawiciela: imię i nazwisko; adres zamieszkania; adres korespondencyjny; numer telefonu lub adres poczty elektronicznej, jeżeli zostały podane do wykorzystania; rodzaj i numer dokumentu potwierdzającego tożsa-

⁴⁵ Wprowadzony na podstawie art. 11 ustawy z 21 lutego 2019 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z zapewnieniem stosowania rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych), Dz.U. z 2019 r. poz. 730.

mość; podpis własnoręczny, kwalifikowany podpis elektroniczny, podpis zaufany lub podpis osobisty. Dane te mają na celu identyfikację osoby zainteresowanej lub upoważnionego przez nią przedstawiciela i precyzyjnie określają zakres przetwarzanych przez archiwum danych osobowych.

Podsumowanie

Polski ustawodawca w nowelizacji ustawy o archiwach i Narodowym zasobie archiwalnym z 2016 r. jasno określił zasady udostępniania materiałów archiwalnych archiwach państwowych. Wskazał i dookreślił następujące zasady:

- zasadę powszechności dostępu do materiałów archiwalnych, które wchodzi w skład państwowego zasobu archiwalnego. Otrzymać je może każdy człowiek niezależnie od obywatelstwa;
- zasadę ograniczenia w dostępie do materiałów archiwalnych. Zostały one jasno sprecyzowane w art. 16 b u.n.z.a. Ograniczenia te wynikają z ochrony informacji niejawnych i ochrony tajemnic chronionych ustawowo oraz ze względu na ochronę danych osobowych i ochronę dóbr osobistych;
- zasadę bezpłatności udostępniania materiałów archiwalnych;
- sposób udostępniania materiałów archiwalnych w postaci osobistego zapoznania się z nimi lub za pośrednictwem systemów teleinformatycznych. Określono także jakie podstawowe informacje ma zawierać pisemne zgłoszenie o udostępnieniu materiałów.

* * *

Principles of making state archival materials available

(summary)

Availability of archival materials is one of the basic elements of archives' functioning, apart from collecting, compiling and securing materials. Polish Act on the National Archival Resource and Archives, in its original content and in its 2016 amendment, provide legal rules for accessing archival materials. The aim of the article is to discuss the detailed principles which were introduced as a result of the 2016 amendment. The following rules are indicated: 1. Universal access to archival materials - anyone can receive them, 2. Clearly defined restrictions on access to archival materials, which result from the protection of classified information, secrets protected by law, and of personal data, 3. Free access to archival materials, 4. Availability in person or through teleinformation systems. It was also indicated what basic information is to be contained in the application for the access.

Wykaz literatury

- Banduch R., Klimkiewicz S., *Rodzaje dokumentacji współczesnej*, [w:] *Kancelaria i archiwum zakładowe. Podręcznik*, red. Z. Pustuła, Warszawa 2001.
- Konstankiewicz M., Niewęglowski A., *Narodowy zasób archiwalny i archiwa. Komentarz*, Warszawa 2016.
- Konstankiewicz M., Niewęglowski A., *Glosa do postanowienia WSA z dnia 28 czerwca 2019 r., II SAB/Bk 43/19*, „*Studia Iuridica Lubliniensia*” 2019, nr 2.
- Martysz C., [w:] Szpor G., Martysz C., Wojsyk K., *Ustawa o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne. Komentarz*, Warszawa 2015.
- Ochendowski E., *Postępowanie administracyjne i sądownoadministracyjne. Wybór orzecznictwa*, Toruń 2000.
- Polski Słownik Archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974.
- Pustuła Z., *Podstawy prawne postępowania z dokumentacją*, [w:] *Kancelaria i archiwum zakładowe. Podręcznik*, red. Z. Pustuła, Warszawa 2001.
- Robótka H., Ryszewski B., Tomczak A., *Archiwistyka*, Warszawa 1989.
- Różański M., *Pojęcie materiałów archiwalnych w prawie polskim*, „*Актуальні Проблеми Правознавства*” 2019, nr 4 (20).
- Szymański J., *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2001.